

**СИНТАКСИЧНІ МОДЕЛІ
СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПАМ'ЯТКАХ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ЖАНРУ XVIII ст.**

Стаття присвячена розгляду синтаксичних моделей складних речень у пам'ятці науково-популярного жанру староукраїнської мови. У господарському пораднику XVIII ст. засвідчено ряд безсполучникових, сурядних та підрядних складних речень, визначено їхні види, сполучні засоби, порядок частин. Здійснено аналіз синтаксичних особливостей жанру пам'ятки.

Ключові слова: *стиль, синтаксис, складне безсполучникове речення, складносурядне речення, складнопідрядне речення.*

Статья посвящена рассмотрению синтаксических моделей сложных предложений в памятнике научно-популярного жанра староукраинского языка. В хозяйственном советчике XVIII в. засвидетельствован ряд бессоюзных, сочинительных и подчиненных сложных предложений, определены их виды, соединительные средства, порядок частей. Осуществлен анализ синтаксических особенностей жанра памятника.

Ключевые слова: *стиль, синтаксис, сложное бессоюзное предложение, сложносочиненное предложение, сложноподчиненное предложение.*

The article is sanctified to consideration of syntactic models of difficult suggestions in sight of popular scientific genre of old Ukrainian language. In economic adviser of XVIII century the row of asyndetic, coordinating and inferior difficult suggestions is witnessed, their kinds, connecting facilities, order of parts are certain. The analysis of syntactic features of genre is carried out.

Key words: *style, syntax, difficult asyndetic suggestion, compound sentence, complex sentence.*

Сучасна літературна українська мова має розгалужену систему стилів, кожний із яких має свою історію формування, розвитку, удосконалення.

У XVIII ст. у структурно-функціональному плані умовно виділяють п'ять мовних стилів: художній, публіцистичний, науковий, діловий і конфесіональний [1: 94]. У межах кожного функціонального стилю формувалися свої різновиди — підстили або жанри — для точнішого й доцільнішого відображення певних видів спілкування та реалізації конкретних завдань.

Науково-популярний або науково-практичний жанр наукового стилю застосовується з метою дохідливого інформування про певні дослідження для широкого загалу читачів. Яскравим прикладом текстів науково-популярного жанру староукраїнської мови є господарські порадники XVIII ст. Ці твори містять початкові відомості про явища природи, зміни пір року, календарні відомості, настанови щодо грамотного ведення домашнього господарства тощо.

Об'єктом дослідження статті є синтаксичні моделі науково-популярного тексту – господарського poradника «*Практика сім, или оувѣщеніе работнымъ господаремъ*» (1740 р., опублікований у серії Пам'ятки української мови) (далі – «*Практика*»).

У назві твору науково-практичного жанру автором сформульоване його коротке й чітке тематичне визначення «*Практика*». На початку твору безпосередньо перед основним його текстом є фрагмент, у якому можемо розрізнити дві частини: заголовкову та сумарій [4: 14-22]. Заголовкова частина обмежується вказівкою на жанр «*Практика*» і конкретизується як «*оувѣщеніе*» (настановою). Сумарій являє собою перелік того, про що йдеться в композиційних частинах твору. У ньому яскраво представлена ознака переліку. Заголовкова частина та сумарій пов'язані між собою послідовним підрядним зв'язком: підрядним означальним – *з(ь) которой каждый познати может постановление прошлого року зымы, весны, лѣта и весени*; та з'ясувальним – *яко и коли ѿ(т)мѣнности во(з)духовъ небесныхъ и оурожаевъ земныхъ сподѣваются*.

Із загальних особливостей стилю господарських poradників слід відзначити логічну послідовність викладу народних спостережень за впливом природних проявів на життя людини. Ознаками такої послідовності є логічне вираження думок і тісний зв'язок компонентів. Серед мовних засобів, що відбивають логічну послідовність викладу, можна назвати складні або прості речення, одна частина яких виражає причину, а друга – наслідок. Вихідними поняттями, за рахунок яких і забезпечується ця послідовність у тексті «*Практики*», є назви місяців. Вживання таких номінативних речень на початку умовних частин тексту: *М(і)ць яну[а]рій. (1 зв.), М(і)ць февруарій. (2)* – властиве творам науково-практичного жанру. Логічна послідовність викладу досягається шляхом членування матеріалу на абзаци. Логічний зв'язок між компонентами окремих абзаци досягається черговістю викладу подій та явищ природи – від першого числа місяця до останнього. Вагомим стилістичним аспектом тексту є чітке упорядкування компонентів (абзацив) poradника за ступенем важливості інформації, яка послідовно витримана: назва місяця; характеристика явищ природи та їхніх впливів на людину за числами місяця; характеристика знаку зодіаку; риси характеру, вдача дітей, народжених в цей період; окреме місце – опис явища грому в кожному місяці.

Для синтаксичної будови текстів науково-практичного жанру характерне часте вживання складних речень.

У «*Практиці*» наявна певна кількість складних безсполучникових речень. Лаконічність та виразність таких речень використовується як спеціальний стилістичний засіб господарських poradників. Безсполучникові складні речення вживаються переважно у тих випадках, коли описуються певні знаки зодіаку, подаються їхні характеристики, особливості. За своїм значенням ці речення відносять до речень відкритої структури, що передають одночасні чи послідовні події [2: 295]: *Того (ж) м(с)ца ... вступаєт слонце в(ь) знамя небесное Рака, ѿ(т) того часа и лѣто zaczynaєт(ь)ся (4 зв.), Тое знамя єсть теплоє, вѣлготное, в той чась добрѣ шкуты и кораблѣ на водѣ будувати (4 зв.)*. Характерними ознаками цих речень є однотипність форм присудків, гнучкість структури. Для безсполучникових складних речень із значенням послідовності подій характерне фіксоване розташування частин, а основними засобами для забезпечення значення послідовності виступають форми доконаного виду дієслова або спеціальні лексеми: *Першая черт(ь) значить весну, вторая лѣто, третья єстьнь, четвертая зиму пришлого року (2*

зв.). Також є поодинокі випадки вживання безсполучникових речень закритої структури нетипізованої будови (тобто без характерних структурних рис) [2: 296-297] на основі зіставлювально-протиставного значення: *Час КД [24] дня юля, предь полуднемь, значить зиму, пред(д) годы, часть того (ж) дня по полудню значить зиму по годѣхъ* (5 зв.).

Серед складносурядних речень староукраїнської мови дослідники виділяють речення відкритої та закритої структури [2: 298-300]. До складносурядних речень відкритої структури відносять такі, що дозволяють збільшення кількості складових частин і творяться за допомогою єднальних і розділових сполучників.

«Практика» фіксує складносурядні речення відкритої структури, однак у загальній структурі тексту вони посідають незначне місце. Компоненти складносурядного речення пов'язуються переважно єднальними сполучниками — *и, а, як... так*. Напр., *Того (ж) м(с)ца дваццятого дне вступуеть слонце в(ь) знамя небеснаго Быка, а тоє знамя ест(ь) теплоє и сухое, и в то(м) знаменій будовати, сѣяти, щепы щепити, купчити и ролѣ оуправляти добрѣ (3 зв.), У пановъ ласку такій мають, и до великихъ оурядовъ такій приходять (3), В м(с)цу марцу якъ много дній хмурныхъ, мглысти(х) и дождевыхъ, такъ много будеть непого(д)ныхъ... (2 зв.)*. Складносурядні речення закритої структури характерні тим, що є переважно двокомпонентними у зв'язку з неможливістю збільшувати кількість складових частин. У староукраїнський період ці речення поєднувалися за допомогою сполучників двох типів: 1) широкого значення, 2) вузького значення. Сполучники першого типу передавали звичайно зіставлювально-протиставне значення. У староукраїнській мові з цією метою використовувалися сполучники давньоруського походження *а, но, да*, народного українського – *але, та* тощо. Господарський поради́ник фіксує такі складносурядні речення закритої структури: *врѣхи волоській зопсуются, а лѣсковый добрѣ зродяться (4 зв.), до купецтва и дховенства скло(н)ный, але дво(р)ской науки и службы нехай ся варуеть (6)*. Сполучники другого типу допомагали створювати складносурядні речення із значенням пояснення чи наростання. Частини складносурядних пояснювальних речень поєднувалися старокнижним сполучником *то есть*: *Есть ти(ж) в(ь) великой повазѣ и досвѣдчєню Д [4] дни приемного ти(ж)ня, то есть середа, четвертокъ, пятокъ и субота (3)*. В українській мові закріпилися сполучники *тобто, себто*. Градаційні речення поєднувалися складеним сполучником *не тилко – але*, однак Господарський поради́ник не фіксує таких речень.

У науково-популярному жанрі складнопідрядні речення посідають більш помітне місце, ніж складносурядні. Науково-популярний текст у синтаксичному плані відзначається формалізацією синтаксичних структур. Можна виділити складні речення з підрядними означальними: *В сиропустную неделю якая будеть погода, такая безъ похибы и на Велиденъ (2)* та з'ясувальними: *Оуважали еднакъ, же каждый день и ноцѣ на чєтыри части роздѣляли (8 зв.)*; складнопідрядні речення часу: *Того смотрити треба тилко, гды м(с)цѣ вктоврій настаєть (7), А гды лѣтъ дорастаю(т), бывають скупный и богатый (3 зв.)*, місця: *м(с)цѣ ест(ь), где гримить (5)*, причинові: *занехай вишитко, бо такій злы(й) часъ (5)*; складні речення з підрядними мети: *во А [1] день ноемврия постановити на ровномъ мѣсцу, абы никто не рушалъ (8)*; складні речення з підрядними порівняння: *будетъ гумно, яко гай (2 зв.)*; складнопідрядні умовні речення: *Если хмурно, много людей помретъ (1 зв.)*.

У староукраїнській мові підрядне речення по відношенню до головного може стояти після головного, перед головним і в середині головного. У Господарському поради́-

нику дуже часто підрядне речення стоїть перед головним. Це зумовлено стилістикою пам'ятки, оскільки значення підрядної частини є визначальним та вагомим для суті всього речення.

Зважаючи на здійснений аналіз, приходимо до висновку про те, що синтаксичний рівень бере помітну участь у стилетворенні. Важливим засобом поєднання предикативних одиниць у межах складного речення є сполучні засоби, співвідношення видочасових і способових форм дієслів-присудків у різних предикативних частинах складного речення, порядок розміщення самих предикативних частин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жанри і стилі в історії української літературної мови / Німчук В.В., Русанівський В.М., Чепіга І. П. – К., 1989. – 293 с.
2. Історична граматики української мови / Жовтобрюх М.А., Волох О.Г., Самійленко С.П., Слинсько І.І. – К.: Вища школа, 1980. – 320 с.
3. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. Серія «Пам'ятки української мови». – К.: Наукова думка, 1984. – С. 114-120.
4. Пещак М.М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту. – К.: Українознавство, 1994. – 272 с.

УДК 372.8:8811.111:316.722

Козубай В.І.
(Хмельницький, Україна)

СЕМАНТИЗАЦІЯ ТОПОНІМА ЯК КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТУ

У статті розглядається своєрідність філологічної семантизації у порівнянні з семантизацією енциклопедичною. Іншими словами, між лексичним та науковим значенням цієї граматичної категорії. У результаті виявляється, що різниця між традиційною та лінгвокраєзнавчою топонімікою полягає як у принципах відбору топонімічного матеріалу, так і у методах його вивчення та опису.

Ключові слова: *топоніміка, семантизація, екстралінгвістика, етимологія, культурний компонент.*

В статье рассматривается своеобразие филологической семантизации по сравнению с семантизацией энциклопедической. Другими словами, между лексическим и научным значениями этой грамматической категории. В результате выходит, что разница между традиционным и лингвострановедческой топонимикой заключается как в принципах отбора топонимического материала, так и в методах его изучения и описания.

© Козубай В.І., 2011